

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.255>
UDC 94(4)(476),1917/1919”

Dorota Michaluk

Doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu
Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Bojarskiego 1, 87-100 Toruń, Rzeczpospolita Polska
E-mail: domi@umk.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8438-9241>

RYWALIZACJA POLITYCZNA O BIAŁORUŚ W LATACH 1917–1919 MIĘDZY BIAŁORUSKIMI SOCJALISTAMI A BOLSZEVIKAMI. POWSTANIE BIAŁORUSKIEJ SOCJALISTYCZNEJ REPUBLIKI RADZIECKIEJ

Celem badań jest poznanie cech rywalizacji bolszewików i socjalistów białoruskich o przyszłość ziem białoruskich w latach 1918–1920. Metodologia badań opiera się na zasadach naukowości, historyzmu, systematyczności i analizy historycznej. Prezentacja nowych wyników badań dotyczy rekonstrukcji wydarzeń związanych z powstaniem Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Pod koniec I wojny światowej, po rewolucji lutowej, rozpoczął się proces tworzenia niepodległego państwa białoruskiego przez białoruskich socjalistów. Choć 25 marca 1918 proklamowano Białoruską Republikę Ludową, nie zdołała ona przetrwać jako niezależne państwo. Zdecydowało o tym wiele czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Jednym z nich są polityczne i terytorialne aspiracje bolszewików oraz rywalizacja między nimi a białoruskimi socjalistami o przyszłość ziem białoruskich.

Białorusini, a więc i białoruski ruch narodowy, znaleźli się w czasie wojny w specyficznej sytuacji. W latach 1915–1918 ziemie białoruskie zostały przedzielone linią frontu rosyjsko-niemieckiego. W rezultacie do strefy przygranicznej przybyli wojskowi i cywile z głębi Rosji. Po rewolucji lutowej wojsko rosyjskie skupione w Okręgu Zachodniego i Frontu zaczęła się silnie upolityczniać, skupiając się na różnych programach politycznych i narodowych. Białoruscy socjaliści, w tym wojskowi, skupieni w Centralnej Białoruskiej Radzie Wojskowej, opowiedzieli się za utworzeniem białoruskiej republiki najpierw w federacji z Rosją, a wkrótce (po przewrocie bolsze-

wickim) skłonili się ku jej niepodległości. Bolszewicy wojskowi opowiadali się za włączeniem ziem białoruskich do Rosji jako Okręgu Zachodniego. Konflikt interesów między białoruskimi socjalistami a rosyjskimi bolszewikami ujawnił się na Zjeździe Wszechbiałoruskim, który odbył się w grudniu w Mińsku, kiedy Zjazd został brutalnie rozpedzony przez wojskowych bolszewików. O aspiracjach białoruskich socjalistów i pozycji białoruskich komunistów decydowało m.in. o utworzeniu Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej proklamowanej dwukrotnie 1 stycznia 1919 r. i 31 lipca 1920 r. tuż przed ofensywą na Warszawę. Była ona wspierana przez Rosję Sowiecką jako przeciwwaga dla działań białoruskiego obozu niepodległościowego i polskich wpływów na Białorusi.

Słowa kluczowe: białoruski ruch narodowy, Białoruska Republika Ludowa, Białoruska Sowiecka Republika Socjalistyczna.

Дорота Міхалюк

доктор габілітований, професор Університету
Миколая Коперника в Торуні
Інститут історії і архівознавства Університету
Миколая Коперника в Торуні
ul. Bojarskiego 1, 87-100 Toruń, Polska
E-mail: domi@umk.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8438-9241>

ПОЛІТИЧНЕ СУПЕРНИЦТВО ЗА БІЛОРУСЬ МІЖ БІЛОРУСЬКИМИ СОЦІАЛІСТАМИ Й БІЛЬШОВИКАМИ В 1917–1919 рр. СТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей суперництва більшовиків і білоруських соціалістів за майбутнє білоруських земель у 1918–1920 рр. Методологія дослідження спирається на принципи науковості, історизму, системності та історичний аналіз. Наукова новизна результатів дослідження полягає в реконструкції подій, пов'язаних зі створенням Соціалістичної Радянської Республіки Білорусь. Висновки: Наприкінці Першої світової війни, після Лютневої революції, розпочався процес створення незалежної Білоруської держави білоруськими соціалістами. Хоча 25 березня 1918 року була проголошена Білоруська Народна Республіка, вона не змогла вистояти як незалежна держава зокрема через політичні й територіальні аспірації більшовиків і суперництво між

ними й білоруськими соціалістами за майбутнє білоруських земель. Білоруси, а отже й білоруський національний рух, під час війни опинились у специфічній ситуації. Між 1915 і 1918 роками білоруські землі були розділені лінією російсько-німецького фронту. У результаті до прикордонної зони прибули військовослужбовці й цивільні особи з глибинки Росії. Після Лютневої революції російські військові, зосереджені в Західному окрузі й на фронті, сильно політизувалися, сфокусувавшись на різних політичних і національних програмах. Білоруські соціалісти, включаючи військових, об'єдналися у Центральну білоруську військову раду, спершу виступали за створення білоруської республіки у федерації із Росією, а невдовзі (після більшовицького перевороту) перейшли до ідеї незалежності. Військові-більшовики виступали за включення білоруських земель до складу Росії як Західного округу. Конфлікт інтересів між білоруськими соціалістами й російськими більшовиками став очевидним на Загальнобілоруському з'їзді, що відбувся в Мінську у грудні, коли з'їзд був жорстоко розігнаний військовими-більшовиками. Аспірації білоруських соціалістів і позиція білоруських комуністів визначалися, зокрема, створенням Соціалістичної Радянської Республіки Білорусь, проголошеної двічі — 1 січня 1919 року й 31 липня 1920 року, безпосередньо перед наступом на Варшаву. Вона була підтримана Радянською Росією як противага діяльності білоруського табору незалежності й польському впливу в Білорусі.

Ключові слова: білоруський національний рух, Білоруська Народна Республіка, Соціалістична Радянська Республіка Білорусь.

Dorota Michaluk

Doctor Habilitatus, Professor NCU
the Institute of History and Archival Sciences
of the Nicolaus Copernicus University in Toruń
ul. Bojarskiego 1, 87-100 Toruń, the Republic of Poland
E-mail: domi@umk.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8438-9241>

THE POLITICAL RIVALRY FOR BELARUS BETWEEN BELARUSIAN SOCIALISTS AND BOLSHEVIKS IN 1917–1919. THE ESTABLISHMENT OF THE SOCIALIST SOVIET REPUBLIC OF BELARUS

The aim of the article is to study the peculiarities of the rivalry between Bolsheviks and Belarusian socialists for the future of the Belarusian lands in

1918–1920. The research methodology is based on the principles of scholarship, historicism, systematism and historical analysis. The scientific novelty of the results of this study lies in the reconstruction of the events related to the creation of the Socialist Soviet Republic of Belarus. Conclusions: At the end of World War I, after the February Revolution, the process of formation of an independent Belarusian state by Belarusian socialists began. Although the Belarusian People's Republic was proclaimed on March 25, 1918, Belarusians did not manage to create their own state. It was determined by many internal and external factors. One of them being the political and territorial aspirations of the Bolsheviks and a rivalry between them and the Belarusian socialists for the future of the Belarusian lands. Conclusions:

Belarusians, and therefore the Belarusian national movement, found themselves in a specific situation during the war. In the years 1915–1918, the Belarusian lands were divided by the Russian-German front line. As a result, military and civilians from the depths of Russia came to the frontier zone. After the February Revolution, the Russian army in the Western District and the Front began to become strongly politicized, focusing on various political and national programs. Belarusian socialists, including the military, gathered in the Central Belarusian Military Council opted for the creation of a Belarusian republic, first in a federation with Russia, and soon (after the Bolshevik coup) they leaned towards its independence. The military Bolsheviks were in favor of the incorporation of Belarusian lands into Russia as the West District. The conflict of interest between the Belarusian socialists and the Russian Bolsheviks was revealed at the All-Belarusian Congress held in Minsk in December, when Congress was brutally dispersed by the military Bolsheviks. The aspirations of the Belarusian socialists and position of the Belarusian communists were determined, among others, by the creation of the Socialist Soviet Republic of Belarus proclaimed twice on January 1, 1919 and July 31, 1920 just before the offensive against Warsaw. It was supported by Soviet Russia as a counterbalance to the activities of the Belarusian independence camp and Polish influence in Belarus.

Keywords: Belarusian national movement, Belarusian People's Republic, the Socialist Soviet Republic of Belarus.

Historiografia białoruska i polska poświęciła dużo uwagi formowaniu się białoruskiej państwowości. W szczególności problem ten omawiają monografie: Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń, 2010; Рудовіч С. Час выбару. Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск, 2001. Znacznie mniej uwagi problem ten koncentrują uwagę historyków ukraińskich¹.

Białoruska działalność narodowa po rewolucji lutowej

W czasie I wojny światowej mieszkańcy ziem litewsko-białoruskich znaleźli się w specyficznej sytuacji. Latem 1915 r. ustabilizowała się linia frontu rosyjsko-niemieckiego, dzieląc Litwę i Białoruś na dwie części. Na trzy lata zamarły kontakty działaczy białoruskich z Mińska i Petersburga (przeimianowanego na Piotrogród) z najważniejszym ośrodkiem ruchu politycznego i kulturalnego, jakim przed I wojną światową było dla nich Wilno, siedziba opiniotwórczej białoruskiej gazety „Naszej Niwy”². Część Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzna trafiły pod niemiecką okupację, natomiast gubernia mińska, witebska, mohylewska, część smoleńskiej z Mińskiem, Mohylewem, Homlem, Smoleńskiem stały się rosyjską strefą przyfrontową i jej najbliższym zapleczem. Po obu stronach linii frontu nastąpiły zmiany demograficzne. Z terenów Grodzieńszczyzny i Wileńszczyzny latem 1915 r. ruszyła wielka fala uchodźców, głównie prawosławnych Białorusinów, uciekających przed nacierającym wojskiem niemieckim. Część z nich zatrzymała się na zapleczu frontu rosyjskiego, mając nadzieję na powrót do domu. Z chwilą wybuchu wojny z terenów Białorusi zmobilizowano do wojska niemal połowę mężczyzn z obszarów wiejskich, a więc głównie Białorusinów. Szacuje się, że łączna liczba zmobilizowanych z guberni mińskiej, mohylewskiej i witebskiej Białorusinów, Żydów i Polaków wyniosła około 634 tys. mężczyzn³. Wielu z nich wysłanych zostało na Front Rumuński. W strefie przyfrontowej znalazły się trzy rosyjskie armie (2, 3, 10) o łącznym stanie liczebnym ponad 1,6 mln ludzi⁴. Żołnierze pochodzili jednak głównie spoza guberni białoruskich. Na potrzeby wojenne przestawiono i rozwinięto przemysł, nowe zakłady produkcyjne powstały w bliskim zapleczu Frontu — w Homlu, Mińsku i Mohylewie. Do pracy przenoszono robotników z centralnych guberni rosyjskich. Liczba mieszkańców miast wzrosła w gwałtownym tempie. Przodował w tym Mińsk, którego zaludnienie zwiększyło się ze 100 do 250 tys. tylko w ciągu jednego roku. Wzrastała liczba robotników. W 1917 r. w Mohylewie było ich 7 tys., w Witebsku 18 tys., w Mińsku 20 tys., a w Homlu, który był ważnym węzłem kolejowym, około 25 tys.⁵ W ten sposób zmianie ulegała też struktura narodowościowa tych terenów, przy czym z powodu stanu wojny aż do lutego 1917 r. możliwa była wyłącznie działalność narodoworosyjska. Obawiano się bowiem ruchów narodowościowych, widząc w nich czynniki destabilizacyjne i możliwość ich wykorzystania przez państwa centralne przeciwko integralności Rosji. Zmiany przyniosła dopiero rewolucja lutowa 1917 r., a wraz z nią utworzenie Rządu Tymczasowego budowanego na demokratycznych zasadach i Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. Zarówno Rząd Tymczasowy, jak i Rada Delegatów uważały się za organy najwyższej władzy, toteż wydawały dekryty i rozporządzenia, a także organizowały zjazdy, które w tym czasie wyrastały na ważne organy decyzyjne. Wzrastała popularność rosyjskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (eserów) i bolszewików, tych ostatnich

szczególnie po przyjeździe do Piotrogradu Lenina 3 (16) kwietnia 1917 r. i ogłoszeniu populistycznych „Tez kwietniowych”.

Po rewolucji lutowej ruszyła polityczno-oświatowa działalność narodów nierosyjskich, w tym także Białorusinów. Działalność wznowiła Białoruska Socjalistyczna Gromada (BSG). Na jej konferencji w marcu 1917 r. poparto Rząd Tymczasowy, wysuwano hasło autonomii Białorusi w składzie federacyjnej republiki rosyjskiej, ale główne miejsce zajmowała kwestia społeczna koncentrująca się wokół sposobu przeprowadzenia reformy rolnej. Akcentowano silne prorosyjskie sympatie, czego rezultatem był sprzeciw wobec pomysłu organizacji białoruskich oddziałów wojskowych. BSG wraz z nowo powstałą Białoruską Partią Ludowych Socjalistów (BPLS) zorganizowała wspólny zjazd, który opowiedział się za autonomią Białorusi w składzie federacji rosyjskiej. Zgromadzenie powołało Białoruski Komitet Narodowy (BKN) jako najwyższy organ władzy krajowej, wspólny dla wszystkich białoruskich organizacji, który miał pracować aż do czasu ukonstytuowania się Białoruskiej Rady Krajowej. Na czele BKN stanął Roman Skirmunt, ziemianin z Polesia, delegat do Dumy Państwowej I kadencji, znany działacz społeczny i krajowiec, który miał reprezentować sprawy białoruskie przed Rządem Tymczasowym. Jego rozmowy z ks. Jerzym Lwowem nie przyniosły jednak spodziewanych rezultatów, a dojście do władzy Aleksandra Kiereńskiego spowodowało radykalizację społeczeństwa i białoruskich socjalistów. Latem z inicjatywy BSG rozwiązano BKN i odsunięto Romana Skirmunta od kierowania ruchem białoruskim. Na jego czele postawiono Centralną Radę Białoruskich Organizacji i Partii (CRBOiP) pod przewodnictwem Arkadzia Smolicza i znanych z radykalnych poglądów członków BSG: Jazepa Losika, Jazepa Dylę i Pałuty Badunowej. Sympatię dużej części członków BSG zyskiwały także poglądy bolszewickie. We wrześniu z partii masowo wystąpili członkowie oddziału piotrogrodzkiego i założyli Białoruską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą (BPSD) o charakterze bolszewickim. Dołączyła do niej także helsińska organizacja BSG, skupiająca około dwustu marynarzy Floty Bałtyckiej⁶. Do komitetu wykonawczego wszedł m.in. Aleksander Czerwiakow.

Wczesną jesienią 1917 r. zauważano, że po lewej stronie białoruskiego ruchu politycznego robi się ciasno, a bolszewicy kierują swoje hasła do tej samej grupy odbiorców, toteż BSG podjęła trochę spóźnione działania konsolidacyjne. W dniach 14–25 października 1917 roku zwołano III zjazd BSG, który zakończył się przyjęciem nowego programu⁷. Wyraźnie zaznaczono chęć dążenia do pełnej politycznej autonomii Białorusi i utworzenia Białoruskiej Rady Krajowej jako organu ustawodawczego. Do Komitetu Centralnego nie został wybrany żaden przedstawiciel organizacji piotrogrodzkiej BSG, bo uznano, że oddział ten popiera konkurencyjnych bolszewików⁸.

W tym samym czasie w Mińsku odbyło się drugie posiedzenie CRBOiP, na którym organ ten przemianowano na Wielką Radę Białoruską (WRB). Jej członkowie reprezentowali różne organizacje polityczne i wojskowe, ale główną więzią była przynależność większości z nich do BSG oraz — w mniejszym stopniu — do BPSL. Konsolidacja białoruskiego ruchu narodowego była już jednak spóźniona, bo przebiegła niemal równoległe z bolszewickim przewrotem 7 listopada (25 października) 1917 r. Nowa siła, która doszła do władzy, miała trzy instrumenty, pozwalające jej na uutorowanie sobie drogi: populistyczne hasła, zasoby materialne oraz siłę wojskową.

Rewolucja lutowa i demokratyczny program Rządu Tymczasowego stworzyły możliwości dla długo tłumionej działalności polityczno-narodowej w rosyjskim wojsku. Na wszystkich frontach zakładano narodowe koła i organizacje wojskowe. Pierwsze białoruskie koło wojskowe utworzono w Rydze 8 maja 1917 r. z inicjatywy oficera 24 Samodzielnej Kompanii Telegraficznej 12 Armii Jazepa Mamońki⁹. Białoruski Komitet Narodowy poparł powstanie Białoruskiej Organizacji Wojskowej (BOW) utworzonej w Mińsku 15 maja. Program (ale niepoparty żadnymi czynami) formowania białoruskich oddziałów wojskowych na Białorusi pod białoruską komendą wysunęła Organizacja Białorusinów Autonomistów utworzona w Piotrogradzie, domagając się mobilizacji Białorusinów do białoruskich oddziałów na Białorusi i białoruskiej kadry dowódczej¹⁰. Niezależnie od decyzji CRBOiP, sprzeciwiającej się powstawaniu regularnego wojska białoruskiego, latem 1917 r. zakładano organizacje i koła Białorusinów wojskowych na Froncie Zachodnim, Południowo-Zachodnim i Rumuńskim, na Kaukazie. Proces unaradawiania przyspieszył po decyzji Rządu Tymczasowego i Naczelnego Dowództwa o przeformowywania wojska na zasadzie narodowo-terytorialnej. W dniach 18–24 października 1917 r. w Mińsku obradował zjazd Białorusinów-wojskowych Frontu Zachodniego, Rumuńskiego i Floty Bałtyckiej. Zapadła wówczas decyzja o popieraniu idei przekształcenia państwa rosyjskiego w federacyjną republikę demokratyczną z Białorusią jako jej częścią składową. Białoruskiej Centralnej Radzie Wojskowej (BCRW) powierzono tworzenie białoruskiego wojska¹¹. Stała się ona także autonomiczną częścią Wielkiej Rady Białoruskiej. W jej strukturze znalazł się Wydział Wojskowy kierowany przez gen. Cypriana Kondratowicza¹².

Siłę militarną stanowiły także polskie formacje¹³. W czerwcu 1917 r. w Piotrogradzie obradował I Ogólny Zjazd Wojskowych Polaków, a chorąży Władysław Raczkiewicz kierował Naczelnym Polskim Komitetem Wojskowym (NaczPol). Generał Ławr Kornilow zgodził się na utworzenie I Korpusu Polskiego pod dowództwem gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego, którego jednostki stacjonowały we wschodniej Białorusi pod Mińskiem, Orszą oraz między Żłobinem a Bobrujskiem, a także w guberni smoleńskiej.

Front Zachodni i Obwód pod czerwonym sztandarem

Zapratrywania polityczne żołnierzy i oficerów Frontu Zachodniego nie były jednolite: odmiennie oceniali kwestie narodowe, społeczne, różnili się stosunkiem do tempa i kierunku zachodzących zmian. Po przewrocie październikowym celem bolszewików było zniszczenie autorytetu sił niebolszewickich w wojsku. Zadanie to powierzono utworzonym przez nich Komitetom Wojenno-Rewolucyjnym (WRK). Front Zachodni był traktowany przez bolszewików dosyć wyjątkowo, bo w Mohylewie w czasie wojny mieścił się Sztab Głównodowodzącego (Stawka) rosyjskimi siłami zbrojnymi. Ponadto Mińsk miał dla nich pewne znaczenie sentymentalne, gdyż tutaj w 1898 r. założono Rosyjską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczej Rosji. Owa wyjątkowość postępowania bolszewików przejawiała się w tym, że WRK na Froncie Zachodnim organizowane były odgórnie, a nie jak na innych frontach — od najniższych szczebli¹⁴. Powstał więc najpierw WRK frontowy z siedzibą w Mińsku, a dopiero potem komitety armijne i korpusowe. 9 listopada gen. Mikołaj Duchonin został usunięty ze stanowiska naczelnego wodza, a na jego miejsce bolszewicy wprowadzili chorążego Mikołaja Krylenkę. Nastąpił wówczas kilkunastodniowy okres dwuwładzy w wojsku, gdyż gen. Mikołaj Duchonin nie podporządkował się tej decyzji i aż do dnia swojej śmierci z rąk bolszewików 20 listopada 1917 r. pozostał w Stawce. WRK Frontu Zachodniego dążył do zdobycia władzy nie tylko na Froncie, ale także na jego zapleczu, wymagając uznania swojej władzy ze strony cywilnych instytucji. Przy czym w tym wczesnym okresie bolszewicy wojskowi z Frontu Zachodniego nie dopuszczali nawet myśli o odrębności narodu białoruskiego czy państwowych aspiracjach białoruskich wojskowych i cywilnych działaczy, nie mówiąc już o możliwości wydzielenia Białorusi ze składu Rosji.

Jednak jesienią 1917 r. bolszewicy nie byli w stanie zabronić organizacjom wojskowym funkcjonowania, za to starali się je sobie podporządkować. Białorusini wojskowi zorganizowali zjazdy frontów, armii, korpusów i okręgów wojskowych w celu wybrania przedstawicieli do BCRW. Delegacja białoruska pod przewodnictwem Iwana Sieredy spotkała się z nowym naczelnym wodzem Krylenką w czasie jego pobytu w Witebsku 15–20 listopada 1917 r. i wymogła na nim zatwierdzenie rozkazu gen. Duchonina zezwalającego na formowanie I Korpusu Białoruskiego¹⁵. Oddziały takie nie mogły być apolityczne, lecz musiały popierać bolszewików.

Po przewrocie październikowym wojskowi bolszewicy zaczęli rozwijać ideę połączenia obszaru zaplecza frontowego, tj. gubernie mohylewską, mińską, witebską oraz niezajęte przez Niemców części guberni wileńskiej, w jedną administracyjną całość — Obwód Zachodni Rosji. Nie w pełni to się na razie powiodło, bo obszar kontrolowany przez komisarzy Zachodniego Obwodu i Frontu obejmował tylko teren guberni mińskiej i nieokupowanej

przez Niemców części guberni wileńskiej, a władzy KWZOiF nie uznały, jak na to zwraca uwagę Oleg Łatyszonek, nawet bolszewickie Rady Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich guberni witebskiej i mohylewskiej, wybranie po rewolucji lutowej¹⁶.

Dla walki prowadzonej o przyszłość Białorusi pomiędzy białoruskimi działaczami niepodległościowymi a bolszewikami znaczenie miały trzy zjazdy zwołane z nakazu WRK Frontu Zachodniego w listopadzie (grudniu n.st.) 1917 r.: III Zjazd Delegatów Chłopskich Guberni Mińskiej i Wileńskiej, Zjazd Rad Robotniczych i Żołnierskich Delegatów Obwodu Zachodniego oraz II Zjazd Wojsk Frontu Zachodniego. W tym samym czasie odbywały się także, niezależne od bolszewików, zjazdy białoruskich wojskowych, którzy nie podporządkowywali się ich władzy, oraz wiele innych jeszcze zjazdów różnych ugrupowań organizowanych dla określenia strategii i celów politycznych, zawodowych, klasowych, narodowościowych etc.

Zjazdy, organizowane przez WKR, służyć miały zdobyciu poparcia dla swojej władzy na Froncie Zachodnim i obszarze przyfrontowym, nie tylko wśród wojskowych, ale także wśród ludności cywilnej. Miały też zapewnić brak przypadkowości przy wyborze władz do powoływanych zarządów różnych organów, co umożliwić miała „współpraca” z probolszewicko nastrojonymi żołnierzami. Wszystkie te działania zmierzały do tego, by w całości podporządkować sobie Zjazd Delegatów i poprzez jego marionetkowy zarząd legitymizować bolszewicką władzę na wsi.

Trzeci Zjazd Delegatów Chłopskich Guberni Mińskiej i Wileńskiej zwołany został do Mińska 18–20 listopada (1–3 grudnia) z nakazu WRK Frontu Zachodniego, ale bez zgody KW Rad Chłopskich Delegatów Guberni Mińskiej i Wileńskiej, który został wybrany w sposób demokratyczny na II Zjeździe Rad Chłopskich Delegatów Guberni Mińskiej i Wileńskiej na początku sierpnia¹⁷. Nie zwracając uwagi na głosy sprzeciwu, płynące ze strony dotychczasowego przewodniczącego KW wybranych Rad I. Niestierowa, na III Zjeździe zmieniono władze Komitetu Wykonawczego, na czele stawiając zaufanych, frontowych wojskowych, w tym Mikołaja Kriwoszeina jako przewodniczącego. Zebrani uznali jedynym, prawomocnym organem II Wszechrosyjski Zjazd Rad Robotniczych i Żołnierskich Delegatów oraz wybrany przezeń Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy. Podporządkowali się także Radzie Komisarzy Ludowych Rosyjskiej Republiki (RKL), zobowiązując się do wprowadzenia na terenie guberni mińskiej i wileńskiej wszystkich jej dekretów. Wyrażono także nadzieję, że powołane organy władzy doprowadzą do zwołania Zgromadzenia Ustawodawczego, przy czym zakładano z góry dalszą władzę Rad Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich. Podjęto także decyzję o wybraniu nowych lub reorganizacji starych *wolostnych* komitetów i *wolostnych* zarządów ziemskich w celu zamiany poprzednich

komisarzy i milicji nowo wybranymi, zaufanymi osobami. Zabieg ten wynikał z tego, że do wiejskich organów władzy uprzednio wybrano wielu członków rosyjskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, z którą bolszewicy konkurowali na wsi o rząd dusz. Z punktu widzenia państwowości Białorusi ważne było postanowienie o krajowym zarządzie „Krajem Białoruskim”, w którym podkreślono (zgodnie z wolą bolszewików), że „Białoruś jest nierozdzielną całością rewolucyjnej Rosji”¹⁸. III Zjazd wyraził sprzeciw organizowaniu Zjazdu Wszechbiałoruskiego, który właśnie w tym czasie zwoływany był przez białoruskich działaczy narodowych do Mińska.

Ogólnorosyjskim radzieckim organom władzy podporządkował się także Zjazd Rad Robotniczych i Żołnierskich Delegatów Obwodu Zachodniego obradujący w Mińsku 19-21 października (2-4 grudnia) 1917 r. przy udziale przedstawicieli Rad z Mińska, Homla, Bobrujska, Borysowa, Orszy, Słucka, Rohaczewa, Rzeczyca, Mozyra, Żłobina, Nieświeża, Łunińca, Wilejki, Wietki, Dokszyc, Hancewiczów, Zamirja, Siniawki, Osipowiczów i Dorohobuża¹⁹.

Bolszewicy chcieli też legitymizować swą władzę w wojsku, toteż z inicjatywy frakcji bolszewickiej KW Frontu Zachodniego zorganizowano w dniach 20-25 listopada (3-8 grudnia) II Zjazd Wojska Frontu Zachodniego²⁰. Zgromadzenie było dosyć liczne — 714 delegatów, w tym 633 z prawem głosu. Pod względem przynależności partyjnej całkowicie zdominowali je bolszewicy (473 osoby), pozostali uczestnicy nawet łącznie nie stanowili żadnej przeciwwagi. (W grupie tej było 74 lewicowych eserów, pięciu prawicowych eserów, dwóch eserów z centrum, dziewięciu eserów maksymalistów, 24 mienszewików, pięciu anarchistów, 103 bezpartyjnych, jeden polski socjalista oraz 18 osób o nieustalonych poglądach politycznych²¹). Bez problemu przegłosowano więc wszystkie zgłoszone przez bolszewików postulaty. Podobnie jak uczestnicy III Zjazdu Delegatów Chłopskich, także zebrani frontowcy uznali przewrót bolszewicki za jedyną metodę przejścia władzy w ręce bolszewickich Rad Robotniczych, Chłopskich i Żołnierskich, całkowicie podporządkowując się jego organom. Zapowiedziano szybką demobilizację i zawarcie pokoju bez aneksji i kontrybucji, uznając prawo do samookreślenia małych i uciśnionych narodów oraz postanowienia przyjęte przez II Wszechrosyjski Zjazd Rad. Zapowiedziana „demokratyzacja” wojska dotyczyła wprowadzenia równości w stosunkach między oficerami i żołnierzami (jednolity mundur, kolegialne podejmowanie decyzji), ale już nie wolności słowa. Oba Zjazdy (Chłopski i Wojska) uznały za konieczne wprowadzenie cenzury w odniesieniu do prasowych oddziałów telegraficznych i informacyjnych w Mińsku, które uznano za „burżuazyjne”. Postępowano więc zgodnie z polityką dwóch miar, wchodząc z założenia, że trudne słowo „demokracja” można definiować na swój własny sposób i traktować jako jeden z użytecznych instrumentów do zdobycia dominacji. Do demokracji odwoływano się w tych

przypadkach, gdy miała być środkiem do naruszenia istniejącego porządku, utrudniającego przejście władzy, a tam, gdzie nie mogło to odegrać takiej roli, a nawet szkodzić bolszewikom — stosowano metody siłowe.

Drugi Zjazd Wojska przyjął także kluczowe postanowienie dotyczące organizacji władzy radzieckiej na podległym terenie Frontu Zachodniego i Obwodu, które traktował jako zachodnią część Rosji. Zjazd wybrał nowego głównodowodzącego Frontem Zachodnim; został nim Ormianin Aleksander Miasnikow, z wykształcenia prawnik. Najwyższym organem ustawodawczym na tym obszarze ustanowiono Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich Frontu Zachodniego i Obwodu. W jej skład wejść miały 192 osoby: 35 przedstawicieli Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich Obwodu Zachodniego, 35 reprezentantów Zjazdu Rad Chłopskich Delegatów Guberni Mińskiej i Wileńskiej, aż 100 osób przedstawiało Zjazd Frontu Zachodniego; 11 związki zawodowe, 4 — Związek Pracowników Kolei i 2 Związek Pracowników Poczty i Telegrafów. Wybrano także 20 przedstawicieli do Wszechrosyjskiego Centralnego KW (18 bolszewików i 2 lewicowych eserów). Zgodnie z postanowieniem „O organizacji władzy radzieckiej na Froncie Zachodnim i Obwodzie” powołano — w planach stuosobowy — Komitet Wykonawczy Obwodu Zachodniego i Frontu (KWOZiF). Przewagę z góry mieli w nim mieć bolszewicy, którym przeznaczono 80 miejsc; 10 mandatów oddano lewicowym eserom, 6 prawicowym eserom i 4 mienszewikom. Plany bolszewików zostały jednak zignorowane. Swoich przedstawicieli nie przysłał Związek Pracowników Poczty i Telegrafów ani Związek Robotników i Pracowników Kolei Aleksandrowskiej i Libawo-Romeńskiej, a także większość związków zawodowych zrzeszonych w Centralnym Biurze Związków Zawodowych Miasta Mińska. Wakowały nawet miejsca przeznaczone dla Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich Obwodu Zachodniego. Zdołano zebrać 150 osób, z których ponad 100 stanowili bolszewicy, 24 było eserami z lewej strony politycznej, sześciu zaś prawicowymi eserami, siedmiu lub ośmiu — mienszewikami, trzech — mienszewikami-internacjonalistami, a dwóch należało do Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej „Poalej Zion”²². Skład ten w żadnym razie nie był stały, bo wraz z rozprężeniem na froncie, spowodowanym „demokratyzacją” i zapowiedzianą demobilizacją, zdezerterowała niemal połowa członków wybranych do KWOZiF²³. Pomimo różnych frakcji politycznych KWOZiF realizował idee kierownictwa Północno-Zachodniego Komitetu Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) [dalej: RKP(b)] i zmierzał do przejęcia pełnej kontroli nad wszelkim życiem politycznym, wojskowym i gospodarczym Obwodu Zachodniego i Frontu. Jedną z pierwszych decyzji (2 grudnia) KWOZiF były postanowienia o rozformowaniu I Korpusu Polskiego (co oczywiście w żaden sposób się nie powiodło) i niedopuszczeniu do tworzenia białoruskich formacji wojskowych²⁴.

Wykonawczym organem KWOZiF była RKL Zachodniego Obwodu i Frontu na czele z łotewskim komunistą Karolem Landerem, mająca koordynować pracę komisarzy. RKL występowała przeciwko aktywności narodowościowej, uznając ją za niepotrzebne rozdrabnianie sił ogólnorosyjskiej i światowej rewolucji. W listopadzie RKL aresztowała w Mińsku Ukraińską Radę Wojskową Frontu Zachodniego, 4 (17) grudnia — członków Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego. Dzień później RKL wystąpiła przeciwko formowaniu narodowych formacji zbrojnych na Froncie Zachodnim uznanych za przejaw „nacjonalizmu burżuazyjnego”²⁵. Na te działania odpowiedział dowódca I Korpusu Polskiego gen. Dowbór-Muśnicki, wypowiadając wojnę bolszewikom²⁶.

Historyk Ilarion Ignatienko stawia tezę, że Zachodni Obwód i Front były tworem państwowym z własnym rządem w postaci Rady Komisarzy Ludowych. Ta opinia wydaje się za daleko posunięta, zważywszy, że kierownictwo KWZOiF opowiadało się za całkowitą integralnością tego obszaru z Rosją. O ile nawet w nazwie pojawiło się określenie „obwód”, to nie przydawano mu żadnego innego znaczenia ponad administracyjne, tj. nie myślano jeszcze wówczas o jakich specjalnych prawach. Nie odwoływano się zupełnie do nazwy geograficzno-historycznej „Białoruś”, całkowicie nie dopuszczając do siebie idei o wydzieleniu Obwodu Białoruskiego, jak również o odrębności narodu białoruskiego. Znalazło to zresztą swój wyraz w strukturze KWZOiF, w którego prezydium celowo nie było ani jednego Białorusina. Oleg Łatyszonek zwraca uwagę, że organ ten został utworzony całkowicie przez wojskowych spoza terytorium Białorusi i bez poparcia miejscowej ludności cywilnej²⁷. Tej struktury nie uznały powstałe organy wojskowe — Białoruska Centralna Rada Wojskowa (BCRW) i Wielka Rada Białoruska (WRB).

Zjazd Wszechbiałoruski — samostanowienie narodowe Białorusinów

Już dwa dni po przewrocie bolszewickim w Petersburgu BCRW i WRB wystąpiły 27 października (9 listopada) 1917 r. ze wspólną odezwą, podpisaną także przez Białoruski Komitet Wykonawczy Frontu Zachodniego, a skierowaną „Do całego narodu białoruskiego”²⁸. Potwierdziły w niej swoje stanowisko, by z ziem białoruskich w granicach guberni wileńskiej, witebskiej, grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, zachodnich powiatów guberni smoleńskiej i północnych guberni czernihowskiej utworzyć republikę demokratyczną, związaną z Rosją na zasadzie federacji. Przyjęto rezolucję o integralności ziem białoruskich, wyrażając tym samym sprzeciw wobec oddania części Białorusi pod zarząd bolszewikom wojskowym i budowy tam struktur władzy KWZOiF. Obie Rady wezwały do organizacji 5 grudnia Zjazdu Wszechbiałoruskiego, na którym spodziewano się przedyskutować kwestie dotyczące Białorusi i obrać strategię postępowania wobec obalenia przez

bolszewików Rządu Tymczasowego. Dodatkowym impulsem do działania były obawy, że rozmowy pokojowe w Brześciu pomiędzy rządem Rosji Radzieckiej a państwami centralnymi przyniosą podział ziem białoruskich i niemożliwość utworzenia własnego narodowego przedstawicielstwa. Taki czarny scenariusz rozpatrywał także rezydujący w Piotrogradzie Białoruski Komitet Obwodowy (BKO), który powstał przy Wszechrosyjskiej Radzie Chłopskich Delegatów²⁹. W skład BKO wchodziłi reprezentanci guberni białoruskich wybrani na dwóch Wszechrosyjskich Zjazdach Delegatów Chłopskich przeprowadzonych w listopadzie i w grudniu 1917 r., przedstawiciele organizacji wojskowych i chłopskich oraz delegaci z guberni białoruskich na Wszechrosyjski Zjazd Ustawodawczy. Członkowie BOK opowiadali się za programem Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, wyrażali białoruski patriotyzm, ale byli zwolennikami orientacji prorosyjskiej. Dostrzegając zagrożenia unicestwienia Białorusi, wysunęli ideę autonomii — stworzenia Autonomiczno-Niezależnej Białorusi jako części Rosyjskiej Federacyjnej Republiki³⁰. W związku z przewrotem bolszewickim podjęli decyzję o konieczności zwołania Białoruskiego Zjazdu w Rohaczowie z udziałem przedstawicieli białoruskich organizacji różnych kierunków i nurtów, przy czym była ona zapewne zainicjowana przez KWZOiF³¹. Trzecia inicjatywa zwołania ogólnego zjazdu wyszła ze strony Białoruskiej Ludowej Gromady w Moskwie i popierana była przez białoruskie organizacje w Mohylewie, Orszy i Homlu. Zebranie planowano na 5 stycznia 1918 r. w Mohylewie.

Ostatecznie Wszechbiałoruski Zjazd wspólnie zorganizowały BKO i WRB, które różniły się między sobą stosunkiem do politycznej przyszłości Białorusi³². Przy czym koncepcja ta niewiele miała wspólnego z ideą Obwodu Zachodniego i działalnością wojskowych z KWZOiF. Drudzy optowali za powstaniem Białoruskiej Republiki w równym związku z Rosją i innymi republikami. W czasie obrad zaznaczyły się jeszcze dwa stanowiska. Białoruscy autonomiści, którzy choć bali się oderwać od Rosji, przyszłość Białorusi widzieli jako szeroką autonomię polityczną z własną administracją i Białoruską Krajową Radą³³. Natomiast tzw. asymilatorzy (monarchiści i rosyjscy bolszewicy) postulowali całkowite zlanie ziem białoruskich z Rosją. Nikt z występujących działaczy nie posunął się do tego, aby na Zjeździe postawić wniosek o całkowitym uzależnieniu się od Rosji³⁴.

Organizacja Zjazdu Wszechbiałoruskiego przy udziale wszystkich socjalistycznych białoruskich organizacji była wyzwaniem dla KWZOiF. Do kroku tego ośmielała zgoda bolszewickich władz zwierzchnich na organizację zjazdu w Rohaczowie inicjowanemu przez BOK (z którego zrezygnowano na rzecz wspólnego zjazdu w Mińsku). Tymczasem wojskowi bolszewicy z KWZOiF nabrali pewności siebie i coraz mniej przychylnie spoglądali na każdy przejaw białoruskiego życia narodowego. Dnia 2 grudnia plenum bolszewickiego

KWZOiF podjęło decyzję o rozwiązaniu polskich oddziałów i o zakazie tworzenia jednostek białoruskich, a trzy dni później przewodniczący RKL Zachodniego Obwodu i Frontu Karol Lander wygłosił referat o wrogiej działalności białoruskich burżuazyjnych nacjonalistów. Zdecydowano także o rozwiązaniu BCRW, a jej przywódców chciano postawić przed Trybunałem Rewolucyjnym³⁵.

Uczestnikom Zjazdu Wszechbiałoruskiego nie dane było przyjąć wszystkich zaplanowanych rezolucji, bo salę obrad wtargnęli wojskowi bolszewicy pod dowództwem ludowych komisarzy Mikołaja Krywoszeina, naczelnika garnizonu mińskiego, i Ludwika Rezauskiego z KWZOiF³⁶. Zanim doszło do rozgonienia zebranych, udało się przyjąć postanowienie o wyłonieniu ze składu Wszechbiałoruskiego Zjazdu organu władzy krajowej, którym miała być Wszechbiałoruska Rada Chłopskich, Żołnierskich i Robotniczych Delegatów, mająca tymczasowo stanąć na czele Kraju, podejmować kontakty z bolszewicką władzą centralną i odpowiadać przed bolszewicką Radą Deputatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich³⁷. Wszechbiałoruska Rada miała bronić Białorusi przed podziałem i oderwaniem od „Rosyjskiej Demokratycznej Republiki Federacyjnej” (za taką uważano Rosję Radziecką, chociaż formalnie z demokracją nie miała nic wspólnego). Podkreślić należy, że Wszechbiałoruska Rada powstawała jako organ władzy sowieckiej, tyle że ustanawiano ją zgodnie z rozumieniem ówczesnej zasady samostanowienia narodów — z woli Białorusinów, przez uprawnione do tego zgromadzenie, czyli Zjazd Wszechbiałoruski. Władzę wojskowych bolszewików WRB i BKO potraktowały jako tymczasową, ograniczoną tylko do terytorium zajętego przez wojsko i niemającą mandatu mieszkańców Białorusi³⁸. Białoruscy socjaliści wszystkich nurtów, białoruscy komuniści (Fabian Szantyr przeciwstawił się rozbijaniu zjazdu), zwolennicy utworzenia republiki i autonomiści nie chcieli, by polityczne przywództwo na Białorusi trafiło w ręce obcych osób³⁹.

Kolejnym krokiem Miasnikowa było usunięcie z Domu Gubernatorskiego rozlokowanych tam białoruskich organizacji: WRB, KW BCRW, CK BSG, które działać jednak nie zaprzestały. Tylko WRB przelała swoje kompetencje na Radę Zjazdu⁴⁰. Na wydarzenia w Mińsku zareagowały także krytycznie zwierzchnie władze bolszewickie, do których organizacje białoruskie wysyłały protesty⁴¹. Upomniano winowajców zająć: Miasnikowa, Landera oraz Krywoszeina, naczelnemu wodzowi Krylence wydano polecenie nawiązania rozmów z BCRW⁴². W interesie rządu Rosji Sowieckiej nie leżało zadrażnianie sytuacji z przychylną sobie przecież Radą Zjazdu w chwili, gdy rozmowy w Brześciu dotyczyły przyszłości ziem białoruskich. Całe więc zdarzenie usiłowano sprowadzić do lokalnego zatargu.

Powstanie Białoruskiej Republiki Ludowej i proklamacja niepodległości

Autorzy wspomnień twierdzą, że przebieg i niezwykła atmosfera zjazdu oraz szykany ze strony bolszewików skonsolidowały zebranych wokół idei wyodrębnienia Białorusi ze składu Rosji jako samodzielnej jednostki administracyjnej. Na zwołanej nazajutrz po rozpedzeniu naradzie Rada Zjazdu Wszechbiałoruskiego (a zebrali się głównie zwolennicy utworzenia białoruskiej republiki) uznała, że decyzje zapadłe na zjeździe nie są ostateczne, bo obrad nie dokończono. Rada Zjazdu otworzyła sobie drogę do podejmowania autonomicznych działań, uznała się za Białoruskie Krajowe Przedstawicielstwo — organ wykonawczy, wyłoniony przez uczestników Zjazdu Wszechbiałoruskiego. Podporządkowały się jej: BCRW, BOK, i WRB⁴³.

W końcu lutego 1918 r. po kryzysie rozmów w Brześciu, Niemcy podjęli marsz na wschód. 21 lutego, już po przegonieniu bolszewików z Mińska, ale jeszcze przed zajęciem miasta przez niemieckie oddziały wojskowe tego dnia wieczorem, KW Rady Zjazdu wydał I Ustawę konstytucyjną (I Hramotą Konstytucyjną), ogłaszając powstanie tymczasowego rządu białoruskiego — Ludowego Sekretariatu pod kierownictwem Jazepa Waronki⁴⁴. 9 marca II Hramotą Konstytucyjną ogłoszono powstanie Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL), a 25 marca 1918 zdecydowano się na kolejny krok, a mianowicie proklamację niepodległości Białorusi i zerwanie więzów z Rosją (III Hramota Konstytucyjna). Kolejne rządy Iwana Waronki, Romana Skirmunta, Iwana Sieredy, Antona Łuckiewicza, Waclawa Łastowskiego i Aleksandra Ćwikiewicza zabiegały o poparcie idei białoruskiej państwowości przez sąsiednie narody i nowo powstające rządy, jak również zwracały się o uznanie przez państwa, które rozstrzygać miały o losach Europy Wschodniej⁴⁵.

Proklamację niepodległości BRL źle przyjęli bolszewicy i członkowie tych organizacji, które orientowały się na związek Białorusi z Rosją. Niechętni wobec tej idei byli także białoruscy bolszewiccy działacze, którzy chociaż prezentowali białoruski patriotyzm, to dążyli do stworzenia białoruskiego radzieckiego państwa w ścisłym powiązaniu z Rosją Radziecką. Powstanie BRL dało im do ręki istotny instrument. Powstały załączek państwowości zwalczyć można była już tylko utworzeniem białoruskiej radzieckiej republiki, która byłaby konkurencyjna wobec BRL. Drugim czynnikiem, który kazał zweryfikować rządowi Rosji Radzieckiej plany wobec Białorusi, była federacyjna idea wysuwana przez marszałka Józefa Piłsudskiego, która zakładała sojusz Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy skierowany przeciwko bolszewikom. W tej sytuacji bolszewicy zdecydowali się na wykorzystanie aspiracji narodów na obrzeżach Rosji na własną korzyść, umiejętnie żonglując ideą „samostanowienia narodów”.

Od Komuny Zachodniej do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej

Po ucieczce z Mińska w końcu lutego 1918 r. wszystkie organy KWZOiF przeniosły się do Smoleńska z planem stworzenia zachodniego obwodu, także z ziem zajętych właśnie przez Niemców. Na plenarnym zebraniu KWZOiF 12 (25) lutego ogłoszono, że jego władza obejmuje gubernie: smoleńską, witebską, mohylewską oraz część guberni mińskiej⁴⁶. Nie było to prawdą, ale podtrzymywało ideę obwodu zachodniego i dalszy sens istnienia KWZOiF. W ten sposób ambicje bolszewickich wojskowych i chęć zachowania przez nich władzy dało asumpt tworzenia z ziem białoruskich odrębnej struktury. Bardzo jednak uważano, aby nie nadawać jej narodowego charakteru, toteż unikano nawet użycia przymiotnika białoruski czy nazwy „Białoruś”, choćby w znaczeniu geograficzno-historycznego regionu.

Na II Zjeździe Rad Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich ZOiF, który odbywał się w Smoleńsku w dniach 10–14 kwietnia 1918 r., podjęto decyzję o połączeniu w jedną całość nieokupowanych przez Niemców terenów: w guberni witebskiej miały to być powiaty: witebski, siebieński, newelski, wieliński, horodecki oraz częściowo połocki i lepelski; w guberni mohylewskiej — mściśławski, horecki, czausski, klimowicki, czernikowski oraz częściowo: senneński, orszański, mohylewski, bychowski, rohaczewski oraz cała gubernia smoleńska⁴⁷.

W tym miejscu wyjaśnienia wymaga, czym kierowali się bolszewicy oraz białoruscy działacze narodowi i białoruscy komuniści, włączając w granice Białorusi gubernię smoleńską. Rosyjscy bolszewicy czynili to wyłącznie ze względu na to, że leżała ona w strefie przyfrontowej, nie zwracając uwagi na jej narodowy charakter. Natomiast białoruscy działacze narodowi zainteresowani byli zachodnią Smoleńszczyzną z powodów historycznych i etnicznych. Pod względem historycznym były to ziemie związane z Wielkim Księstwem Litewskim, w skład którego wchodziły aż do połowy XVII w. A do tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego odwoływała się idea państwowa BRL. Drugim ważnym aspektem był białoruski język używany przez ludność wiejską w zachodnich powiatach tej guberni oraz białoruski charakter wiejskiej obrzędowości. Na mapie zasięgu języka białoruskiego pt. „Этнографическая карта белорусского племени”, sporządzonej przez prof. Jefima Karskiego w 1903 r., zachodnia część guberni zaliczana jest do białoruskiego obszaru językowego⁴⁸. W 1857 r. parafialne spisy narodowościowe stwierdzały, że ludność białoruskojęzyczna stanowiła 46,7% mieszkańców guberni smoleńskiej. Jeszcze w połowie XIX w. Białorusini stanowili większość w siedmiu powiatach zachodnich tej guberni: w smoleńskim (90,5%), krasneńskim (95,4%), rosławskim (94,7%), jelnickim (84,7%), duchowszczyńskim (78,7%), porzeckim (82,9%) i dorohobużskim (66,0%)⁴⁹. Nie można jednak pominąć

faktu, że od połowy XIX w. na Smoleńszczyźnie zachodził jednak bardzo silny proces asymilacji do rosyjskości. W 1897 r. dane spisu powszechnego wykazały już, że liczba białoruskojęzycznej ludności zmniejszyła się ośmiokrotnie, co w dużej mierze było wynikiem rusyfikacji szkolnictwa i życia cerkiewnego po powstaniu stycznim⁵⁰.

Dnia 5 sierpnia 1918 r., wychodząc naprzeciw „woli większości mieszkańców powiatów Obwodu Zchodniego” podjęto decyzję o stworzeniu zeń Zachodniej Komuny⁵¹. Motywowano to chęcią uproszczenia i centralizacji systemu administracyjno-finansowego i wzmocnienia jej stosunków gospodarczych. Głównym ośrodkiem komuny miał być Smoleńsk, a najwyższym organem władzy na tym terenie Obwodowy Komitet Zachodni (OKZ). Projekt konstytucji przewidywał, że docelowo tworzyć ją będą ziemie czterech guberni: smoleńskiej, witebskiej, mohylewskiej i mińskiej, złane w jedną całość terytorialną, geograficzną, polityczną i gospodarczą. Dotychczasowy podział administracyjny na gubernie byłby usunięty, co spowodować miało także likwidację gubernialnych komitetów wykonawczych. Najwyższą władzę w Zachodniej Komunie sprawować miał Komunalny Zjazd Rad, zbierający się co dwa miesiące, a pomiędzy spotkaniami — RKL Zachodniej Komuny odpowiedzialna przed centralną władzą w Moskwie⁵². Projekt organizacji władzy pozostał jednak tylko na papierze, bo konstytucja stała w sprzeczności z konstytucją Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej (RSFRR) uchwalonej 10 lipca 1918 r. Przeciwnie centralizacji władzy w rękach OKZ były także ośrodki niższych szczebli władzy — przewidziane do likwidacji gubernialne komitety wykonawcze⁵³.

W dalszych miesiącach idea Zachodniej Komuny rozwijała się po myśli wojskowych bolszewików. 31 października 1918 r. Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych RSFRR potwierdził jej powstanie w składzie: gubernie smoleńska, mińska, witebska, mohylewska i grodzieńska⁵⁴. Tak zakreślone granice były jednak bardzo na wyrost i nie były kontrolowane przez siły bolszewickie, choćby z tego powodu, że gubernia grodzieńska i niemal w całości mińska znajdowały się pod niemiecką okupacją. Zwraca jednak uwagę to, że w jedną całość ujęto obszary z przewagą ludności białoruskiej. Zwierzchnictwa zachodniej komuny nie rozciągano na gubernię wileńską, a do południowych powiatów tej guberni oraz Wilna, najważniejszego ośrodka białoruskiego ruchu narodowego przed wojną, aspirowała BRL.

Aktywność białoruskiego ruchu narodowego zdecydowała o tym, że bolszewicy zgodzili się na utworzenie w Piotrogradzie w lutym 1918 r. Białoruskiego Narodowego Komisariatu (BiełNacKom). Na jego czele stał komisarz Aleksander Czerwiakow, a współpracownikami były tak znane osoby jak: Ihnat Dwarczanin, Klaudiusz Duż-Duszewski, Zmicier Żyłunowicz, Jausiej Kanczar, Fabian Szantyr, Bronisław Taraszkiewicz. Organ ten założony

został przy Ludowym Komisariacie ds. Narodowościowych RFSRR powołanym do „budowania pokojowego współżycia różnorodnych i różnoetnicznych narodowości, zamieszkujących terytorium byłego Rosyjskiego Imperium”⁵⁵. Była to już kolejna próba utworzenia białoruskiego ośrodka przy rządzie Rosji Radzieckiej. Pierwsza inicjatywa powołania w strukturze Ludowego Komisariatu Oddziału Białoruskiego wyszła w grudniu 1917 r. ze strony Białoruskiego Komitetu Obwodowego działającego przy Wszechrosyjskiej Radzie Chłopskich Delegatów. Przedstawiciele BOK weszli w skład kierownictwa Białoruskiego Oddziału przy Ludowym Komisariacie ds. Narodowościowych. Białoruski Oddział nie zdołał jednak rozwinąć swojej działalności, bo nie dopuściła do tego RKL, likwidując BOK i w ten sposób wymierzając karę za aktywne uczestnictwo jego członków w Zjeździe Wszechbiałoruskim⁵⁶.

BiełNacKom także za cel stawiał sobie doprowadzenie do zorganizowania Wszechbiałoruskiego Zjazdu, który miałby postanowić o przyszłości Białorusinów. Był to program bardzo ambitny, bo wymagał do tego przekonania władz zwierzchnich, na razie skupiano się więc na pomocy uchodźcom wojennym z Białorusi, organizacji szkół białoruskich i uniwersytetu na Białorusi oraz działalności wydawniczej w języku białoruskim⁵⁷. O ile jednak Ludowy Komisariat zgodził się na otwarcie białoruskich szkół w Piotrogradzie i Moskwie, to zabronił uczynić tego w Zachodniej Komunie, gdzie białoruska działalność oświatowa miała największy sens.

BiełNacKom był organem całkowicie oddanym sprawie bolszewickiej, usiłował więc kontrolować wszelką działalność narodową, dopuszczając tylko tę, która zgodna była z celami Ludowego Komisariatu. Jako przykład można podać, że w czasie prowadzonej przez BiełNacKom rejestracji białoruskich organizacji założonych przez uchodźców wojennych, większość (około 60) z nich zlikwidowano za wspieranie Rady Białoruskiej Republiki Ludowej. Oficjalnie uznano je za klasowo wrogie władzy radzieckiej „gniazda kontrrewolucji”⁵⁸. Członkowie BiełNacKom potępiali działalność Rady BRL, szczególnie krytykując jej niezależność od Rosji Radzieckiej i obranie własnej niepodległościowej drogi. Wyraz temu dano na wielu spotkaniach zorganizowanych wiosną i latem 1918 r. wespół z białoruskimi sekcjami RKP(b). Zwracano się do ludności białoruskiej na Białorusi Wschodniej, propagując „samookreślenie” białoruskiego narodu na gruncie radzieckim i federację Białorusi z RSFRR. Jednocześnie członkowie BiełNacKom prowadzili polemikę z kierownictwem Północno-Zachodniego Komitetu RKP(b) i KW Obwodu Zachodniego, które występowało przeciwko jakiegokolwiek formie białoruskiej państwowości (nawet pod egidą Rosji Radzieckiej) i oskarżało BiełNacKom o „burżuazyjny nacjonalizm”⁵⁹. W dniach 23–24 sierpnia 1918 r. Piotrogradzki Oddział BiełNacKom zorganizował konferencje białoruskich

organizacji radzieckich. W kwestii państwowej oświadczone, że Białoruś powinna być „autonomiczną państwową jednostką i wejść w skład federalcyjnego Związku Rosyjskiego jako jego równoprawny członek”⁶⁰. We wrześniu 1918 r. BiełNačKOm wystąpił z inicjatywą przemianowania Obwodu Zachodniego na Obwód Białorusko-Litewski, który miałby być autonomiczną częścią RFSRR i w perspektywie powinien był objąć wszystkie „etniczne ziemie” Białorusi⁶¹. Dodać należy, że plany utworzenia Obwodu o nazwie „Białorusko-Litewski”, a później także proklamacja Białorusko-Litewskiej Republiki Radzieckiej nie miały nic wspólnego z wyjściem naprzeciw idei krajowej.

Schyłek 1918 r. okazał się niekorzystny dla Niemiec. 11 listopada podpisano dokument kończący I wojnę światową. Dalsze pozostawanie na wschodzie nie miało sensu. W miejsce wycofujących się niemieckich jednostek na wschodzie wchodziła Armia Czerwona i tylko na Grodzieńszczyźnie sytuacja była odmienna. Wojsko niemieckie zostało tam do początku 1919 r. zabezpieczając odwrót własnych jednostek. Umowa zawarta w Białymstoku z przedstawicielami polskiej władzy gwarantowała, że z chwilą opuszczenia terenów zajętych przez Niemców dostaną się one pod kontrolę Wojska Polskiego. Posuwanie się na wschód polskich formacji, a na zachód bolszewickich doprowadziło w końcu do ich bezpośredniego kontaktu, czego następstwem była wojna polsko-bolszewicka (początek 1919 r.). Zanim to nastąpiło, Armia Czerwona zajęła Mińsk, Wino i wiele innych miejscowości. Przynosiło to białoruskim komunistom nowe nadzieje i mobilizowało do działania. Na konferencji moskiewskiej białoruskiej sekcji RKP(b), odbywającej się 21–23 grudnia w Moskwie, przyjęto wniosek o konieczności samostanowienia Białorusi, o zorganizowaniu rządu robotniczo-chłopskiego i narodowej Armii Czerwonej oraz o zwołaniu Wszechbiałoruskiego Zjazdu, który wyraziłaby (znaną z góry) wolę ludności⁶². Po zajęciu Mińska przez oddziały bolszewickiej Armii Zachodniej, 10 grudnia 1918 r. powstał białoruski Wojenno-Rewolucyjny Komisariat (WRK), który ogłosił się najwyższym organem władzy, chociaż sfera jego działania obejmowała na razie tylko jedną gubernię mińską (dlatego też zwany był także Komitetem Rewolucyjnym Guberni Mińskiej). Białoruski/miński WRK od razu negatywnie ustawił się do rządu BRL, odmówił mu prawa do sprawowania władzy zwierzchniej nad Białorusią oraz uprzedził, że wszyscy członkowie tego rządu staną przed bolszewickimi komitetami wojenno-rewolucyjnymi⁶³. Ówczesny premier BRL Antoni Łuckiewicz, socjaldemokrata z przekonań, w tym czasie przezornie opuścił Wilno i pojechał do kontrolowanego jeszcze przez Niemców Grodna.

Trzy dni po zajęciu Mińska przez oddziały Armii Czerwonej Izaak Reingold, pochodzący z centralnej Białorusi, przewodniczący białoruskiego/mińskiego WRK, wysłał do Północno-Zachodniego Obwodowego Komitetu

RKP(b) telegram z prośbą o włączenie do programu obrad VI Konferencji wniosku o powołanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR)⁶⁴. Członkowie mińskiego WRK oficjalnie nie kontaktowali się z komisarzami z KWZOiF, chociaż były to te same osoby, które działały w Północno-Zachodnim Obwodowym Komitecie RKP(b): Miasnikow był jego przewodniczącym, a Wilhelm Knorin sekretarzem. 20 grudnia 1918 r. członkowie białoruskiego/mińskiego WRK zwrócili się także do Jakowa Swierdłowa, przewodniczącego Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad (głównego koordynatora posunięć rosyjskich bolszewików w tym czasie), z prośbą o poparcie idei utworzenia Litewsko-Białoruskiej Roboczej Komuny opartej na federacyjnym związku z Rosją Radziecką⁶⁵. Miasnikow, pośredniczący w przekazaniu depešy, bagatelizował działania WRK, nazywając je nieistotną inicjatywą małej grupy mińskich robotników. Wkrótce jednak, zagrożony pozbawieniem władzy nad Zachodnim Obwodem i Frontem, wszelkie inicjatywy białoruskich komunistów, które doprowadziły w końcu do zainteresowania władz centralnych ideą powstania BSRR, określał jako zdradziecki nacjonalizm⁶⁶.

Decyzja o proklamacji BSRR zapadła nagle 24 grudnia 1918 r. Wydawało by się, że można mówić o zwycięstwie koncepcji białoruskich komunistów, Jej przyczyn doszukiwać się można w aktywności białoruskich komunistów, w działaniach rządu BRL starającego się o wysłanie swojej delegacji na konferencję pokojową, w końcu także w zmienionej sytuacji politycznej i zakończeniu I wojny światowej. Wojsko opuszczało frontowe okopy i decyzje zapadać miały w konferencyjnych salonach. 25 grudnia 1918 r. Józef Stalin poinformował Miasnikowa o planach powołania białoruskiego rządu radzieckiego. Niedawno jeszcze odmawiano Białorusinom prawa do narodowego istnienia, teraz — na fundamentach rzekomo nieistniejącego narodu — starano się tworzyć załączki państwowości. Nowym politycznym potrzebom służyć miał zmieniony ton propagandy, przekonującej, że naród białoruski przyjmie nauki socjalizmu dopiero wtedy, gdy dokona się jego narodowa konsolidacja⁶⁷.

Porozumienie pomiędzy białoruskimi komunistami a przedstawicielami centralnych władz bolszewickich oparto na tzw. sześciu punktach Stalina. Rząd BSRR tworzyć miało 16 osób oraz trzyosobowe prezydium kierownicze. Terytorium białoruskiego państwa miało objąć pięć guberni: grodzieńską, mińską, mohylewską, witebską. Rozważyć miano przynależność do niej guberni smoleńskiej⁶⁸. Gubernie kowieńska i wileńska miały należeć do radzieckiej Litwy⁶⁹. Północno-Zachodni Obwodowy Komitet RKP(b) planowano przekształcić w Centralne Biuro Komunistycznej Partii Białorusi, a jego przewodniczącego Miasnikowa uczynić na Białorusi pełnomocnikiem CK RKP(b) i rządu Rosji Radzieckiej.

Dnia 30 grudnia z Moskwy do Smoleńska przyjechali delegaci białoruskich sekcji komunistycznych. Mieli ze sobą ułożony już projekt „Manifestu

Rządu” oraz list Stalina z zatwierdzoną listą nazwisk osób, które stanąć miały na czele rządu BSRR. Zachowywano jednak pozory. W Smoleńsku odbywała się VI Konferencja Północno-Zachodniego Komitetu Obwodowego RKP(b), której uczestnicy 30 grudnia 1918 r. ogłosili siebie I Zjazdem RKP(b) Republiki Białoruskiej⁷⁰. W konferencji wzięło udział 181 delegatów, którzy — w myśl przywiezionych z Moskwy dyrektyw — uznali za konieczne proklamowanie w guberniach: mińskiej, witebskiej, mohylewskiej, grodzieńskiej i smoleńskiej BSRR i ustanowienia rządu robotniczo-chłopskiego⁷¹.

BSRR i jej Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Radziecki Rząd Białorusi proklamowano 1 stycznia 1919 r.⁷². Już w pierwszym swoim obwieszczeniu — tym przywiezionym z Moskwy „Manifeście Rządu” — członkowie rządu Żyłunowicz, Miasnikow, S. Iwanow, Reingold i Czerwiakow, organizator Białoruskiej Socjaldemokratycznej Partii nurtu bolszewickiego i przywódca białoruskiej sekcji w RKP(b), ustosunkowali się do Ludowego Sekretariatu BRL. Odmawiali mu jakichkolwiek praw do reprezentowania Białorusi i jej mieszkańców. Rząd BRL — złożony z samych socjalistów — uznano za „burżuazyjny”, działający w imieniu „białoruskich właścicieli ziemskich i kapitalistów”⁷³.

Nie obeszło się jednak bez zgrzytów pomiędzy wojskowymi „obwodowcami” i członkami mińskiego WRK, a dotyczyły one proporcji obu grup w rządzie i jego stosunku do Centralnego Biura KPB(b)⁷⁴. Grupa Miasnikowa uważała, że rząd BSRR powinien podporządkować się partyjnemu centrum republiki. Przeciwnego zdania była grupa Żyłunowicza, starająca się także o to, aby do rządu nie weszli trzej bolszewicy komisarze z KWOZiF: Aleksander Miasnikow, Mojsiej Kałmanowicz i Ryszard Pikiel. Argumentowano, że nie są związani z Białorusią, ale przede wszystkim chodziło o ograniczenie ich wpływów. Działanie to nie powiodło się, bo Stalin zażądał od grupy Żyłunowicza podporządkowania się dyrektywom CK RKP(b). Żadne postanowienie nowo utworzonego białoruskiego radzieckiego rządu nie mogło wejść w życie bez akceptacji CB KPB(b), a więc *de facto* Miasnikowa, bo to on stał na czele partii. Terytorium Obwodu Zachodniego i Frontu w składzie Rosji Radzieckiej co prawda przekształciło się w niechcianą przez niego republikę, ale najważniejsze resorty nadal były pod jego kontrolą i obsadzone przez osoby spoza Białorusi. Komisariatem spraw wojskowych kierował Miasnikow, apro wizacji — Reinhold; gospodarki narodowej — Pikiel; rolnictwa — A. Andrejew; spraw wewnętrznych — Iwanow; komunikacji — I. Sawicki; poczt i telegrafów — K. Rozentel; aparatu bezpieczeństwa państwa (Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem, CzK) — Jarkin; kontroli państwowej — I. Bergson; komisariat ds. uciekinierów z 1915 r. — Najdienkow. W rękach białoruskich komunistów znalazły się resorty o małym znaczeniu. Dyło, związany z moskiewską organizacją BSG, objął komisariat

pracy; Czerwiakow — komisariat oświaty; Zmicier Czarnuszewicz, sekretarz słuckiego powiatowego zjednoczenia kooperatyw — komisariat ochrony socjalnej; Szantyr, nauczyciel domowy, przywódca lewego skrzydła BSG — komisariat spraw narodowościowych; I. Puzyrow — komisariat zdrowia; A. Kwaczeniuk — komisariat sprawiedliwości⁷⁵. Białorusinom komunistom powierzono także resort spraw zagranicznych, który objął Uładzimir Falski, ale w sytuacji, gdy polityką zagraniczną kierowały organy centralne, było to zupełnie bez znaczenia. Przewodniczącym komisarzy ludowych BSRR został Żyłunowicz, przywódca lewego nurtu BSG, członek BKN, który jeszcze przed wojną współpracował z bolszewickimi gazetami, mocno ulegając wpływowi ideologii marksistowskiej, jednak nie na tyle, by wyzbyć się poczucia narodowego. Osadzenie go w roli naczelnego komisarza było tylko pozornym zwycięstwem białoruskich komunistów w sytuacji, gdy faktycznie nadrzędną rolę odgrywał Miasnikow jako kierownik KPБ(b).

Dzięki wsparciu politycznemu, finansowemu i wojskowemu Rosji Radzieckiej zbudowano załóżki radzieckiej białoruskiej państwowości. Jak się okazało, do powstania państwa nie była potrzebna ani rozwinięta świadomość narodowa Białorusinów, ani ich narodowa konsolidacja, które to kwestie są często przywoływane jako jedne z przyczyn klęski idei BRL. Tymczasem dla realizacji zamierzeń Białorusinów z obozu niepodległościowego niezbędne było wsparcie z zewnątrz. Rosja Radziecka podjęła budowę państwa w konkretnych politycznych celach. Nowe republiki radzieckie miały pokazać, że idee Lenina znajdują naśladowców wśród nierosyjskich mieszkańców dawnego imperium. Miały też przeciwstawić się rządowi naturalnie powstającym republikom Łotwy, Estonii, Litwy, Białorusi, Ukrainy, Gruzji, Republiki Donu, a także Polski, które z wysiłkiem walczyły o wydostanie się spod wpływów Rosji i międzynarodowe uznanie. Nieprzypadkowo tworzono je w przededniu konferencji pokojowej, która zdecydować miała o nowym porządku politycznym Europy.

Dużym problemem dla bolszewików była popularność idei narodowych. W przypadku Białorusi nie chciano tworzyć struktur państwowych, aby nie wspierać w ten sposób rozwoju białoruskiej świadomości narodowej. Kulisy działań bolszewików względem Białorusi odsłaniają wypowiedzi, które padły na zebraniu biura CK KPБ(b) 22 lutego 1919 r. w Mińsku⁷⁶. Bo chociaż proklamowano istnienie BSRR, to nadal obóz władzy nie był przekonany o sensie jej istnienia ani jej zasięgu. Na zebraniu Adolf Joffe wyjaśnił, że zasada samostanowienia narodów została przez bolszewików wysunięta wyłącznie taktycznie, by wpisać się w potrzeby ruchów narodowych i przyciągnąć aktywistów lewego skrzydła do obozu bolszewików oraz zahamować tendencje separatystyczne na obrzeżach rosyjskiego państwa. Zdecydowano się stworzyć bufor, który wytrzyma pierwsze uderzenie „imperialistów”, idące z kierunku

polskiego i ukraińskiego („petlurowskiego”)⁷⁷. Chociaż powołano radzieckie republiki litewską i białoruską, to Joffe przyznawał, że jest to ryzyko, bo może w nich nastąpić rozwój „elementów narodowych”. Proces rozwoju świadomości narodowej uniemożliwić miało powiązanie BSRR z Rosją Radziecką węzłami federacyjnymi, a także zminimalizowanie obszaru marionetkowego państwa do dwóch guberni mińskiej i grodzieńskiej, położonych najbliżej Polski⁷⁸. Polityka ta wynikała także z oceny, że Polska zdoła wywrzeć wpływ na nowe państwa narodowe na obrzeżach Rosji i stworzyć wspólny blok. Na tym zebraniu przeciwko okrajaniu Białorusi opowiedzieli się członkowie sekcji białoruskiej, Reingold i Iwanow, którzy byli zdania, że nie można zniszczyć tradycyjnych, ekonomicznych powiązań ziem białoruskich odcięciem od ich centrum, czyli od guberni wschodnich (w tym także od guberni smoleńskiej). Idei państwa białoruskiego nadal przeciwstawiał się Miasnikow, opowiadając się za koncepcją utworzenia Zachodniego Obwodu Rosji Radzieckiej (z guberni witebskiej, mohylewskiej, mińskiej, grodzieńskiej, smoleńskiej). Odmawiał też prawa do zasiadania w rządzie białoruskim komunistom, gdyż uważał, że sprawując funkcje kierownicze, rozwijać będą ideę narodową, co w rezultacie doprowadzi do oddzielenia się Białorusi. To, że do tego jeszcze nie doszło — przekonywał — było zasługą niedopuszczenia Białorusinów do składu KWZOiF i hamowania białoruskiego separatyzmu narodowego przez obecnych w tym organie komunistów⁷⁹.

Wysuwając argument o konieczności zwalczania rozwoju białoruskiej świadomości narodowej, starano się usprawiedliwić decyzję KW BSRR o oderwaniu guberni smoleńskiej, witebskiej i mohylewskiej do Rosji Radzieckiej. Kolejnym krokiem prowadzącym do uniknięcia „burżuazyjnych” wpływów w BSRR było jej połączenie z inną buforową radziecką republiką: Litewską Socjalistyczną Republiką Radziecką (LSRR), i utworzenie Litewsko-Białoruskiej SRR (LBSRR). Decyzję taką zatwierdził 3 lutego I Wszechbiałoruski Zjazd Rad, a rezolucję poparła także II Konferencja Komitetów Partyjnych Litwy i Białorusi Zachodniej, jaka odbyła się w Wilnie w dniach 2–4 lutego 1919 r. Oficjalnie połączenie motywowano podobieństwem struktury społecznej i ekonomiki oraz zwiększeniem siły do walki z Polską⁸⁰. Porozumienie o połączeniu dwóch republik jako LBSRR zawarto na wspólnym posiedzeniu Centralnych KW LSRS i BSRS 27 lutego 1919 r. W jej składzie znalazły się gubernie: mińska, grodzieńska, wileńska, kowieńska oraz część suwalskiej. Najwyższe stanowisko w rządzie otrzymał litewski dziennikarz, przewodniczący Komunistycznej Partii Litwy Vincas Mickievičius-Kapsukas, który stanął także na czele Litewsko-Białoruskiej Partii Komunistycznej utworzonej 4–6 marca w Wilnie na zjeździe zjednoczeniowym Komunistycznej Partii Litwy i Komunistycznej Partii Białorusi. Stolicą tego państwa miało być Wilno, gdyż miało ono łączność ze wszystkimi jego prowincjami.

Uważano więc, że będzie ważnym ośrodkiem kierowniczym w czasie przyszłych działań wojennych przeciwko Polsce⁸¹.

Podsumowanie

Po upadku monarchii rosyjskiej na ziemiach białoruskich stworzono dwa projekty białoruskiej państwowości. Powstawały w odmienny sposób. BRL tworzyła się w środowisku białoruskich socjalistycznych działaczy jako kolejne, naturalne stadium rozwoju białoruskiego ruchu narodowego. BSRR tworzone głównie jako polityczny instrument Rosji Radzieckiej. Jej powstania nie można uznać za kolejne stadium rozwoju białoruskiego ruchu, bo proklamowana została m.in. po to, by zniszczyć białoruską działalność narodową. Powołana 1 stycznia BSRR nie przetrwała długo. Już kilka tygodni później pojawiła się Białorusko-Litewska SRR, która zafunkcjonowała wyłącznie na papierze. W przededniu lipcowej ofensywy na Polskę w 1920 r. proklamowaną drugą BSRR, ale tylko w granicach guberni wileńskiej, mińskiej i grodzieńskiej. Po wojnie polsko-bolszewickiej i po traktacie ryskim zawartym w marcu 1921 roku część tego obszaru znalazła się w Polsce. BSRR ograniczona została zaledwie do kilku wschodnich powiatów, dlatego też w 1923 roku przekazano części powiatów guberni witebskiej, smoleńskiej i mohylewskiej, tworząc miniaturową republikę, ściśle powiązaną z Rosją Radziecką i odgrywającą rolę buforu na granicach z „burżuazyjnymi” państwami — Polską i Łotwą.

¹ Матяш І. Перші білоруські представництва в Україні (1918 р.): спроба встановлення дипломатичних відносин між УНР і БНР (романтика сподівань і реалії буття). *Україна дипломатична*. 2018. Вип. 19. С. 76–95; Папакін А. Білоруські військові формування в Україні. 1917–1920 рр.

URL: https://web.archive.org/web/20210715220423/https://www.ucrainarma.org/ww_i_and_interwar/biloruski-vijskovi-formuvannia-v-ukrajini-1917-1920.html

Богданович І.І. Республіка Білорусь: позиціонування між Сходом та Заходом. *Країни пострадянського простору в умовах формування багатополосного світу: історичні уроки та перспективи: збірник наукових праць*. За заг. ред. А.Г. Бульвінського. Київ: Державна установа «Інститут всевітньої історії НАН України», 2016. С. 209–223; Шимов Я. «Подарунки від російського народу». Хто і як переक्रоював карту СРСР. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30688647.html> 24 червня 2020.

² Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2010. S. 104–119.

³ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 36.

⁴ Рудовіч С. Час выбару. Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск: Тэхналогія, 2001. С. 40.

⁵ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 12.

⁶ Скалабан В. Беларуская Сацыял-Дэмакратычная Рабочая Партыя. *Энцыклапедыя Гісторыі Беларусі*. Мінск: БелЭн, 1993. Т. 1. С. 409.

⁷ Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 325. Воп. 1. Сп. 7. Л. 4–7.

⁸ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 45.

⁹ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 46.

¹⁰ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 46.

¹¹ Езавітаў К. Беларуская Вайсковая Цэнтральная Рада, ч. 1. *Крывіч*. 1924. № 1, 37–45. С. 39–2; Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 57.

¹² Ляўрэш Л. Генерал, які дайшоў да Беларусі. Жыццяпіс Кіпрыяна Кандратовіча. Гродна: ЮрСаПрынт, 2018.

¹³ Bagiński H. Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920. Warszawa: Warszawska Oficyna Wydawnicza Gryf, 1921. S. 126.

¹⁴ Рудовіч С. Час выбару. Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск: Тэхналогія, 2001. С. 11.

¹⁵ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 54.

¹⁶ Łatyszonek O. *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S.55.

¹⁷ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 34–35.

¹⁸ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 34.

¹⁹ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 36.

²⁰ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 39–41.

²¹ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 38.

²² Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 29.

²³ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 42.

²⁴ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 44.

²⁵ Бобер М.К., Рудовіч С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 54.

²⁶ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 34–35.

²⁷ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 55.

²⁸ Ко всему Народу Белорусскому. In: Турук Ф. Белорусское Движение. Москва: Гос. изд-во, 1921. С. 96–100.

²⁹ Декларация Белорусского Областного Комитета при Всероссийском Совете Крестьянских Депутатов. In: Турук Ф. Белорусское Движение. Москва: Гос. изд-во, 1921. С. 101–105.

³⁰ Декларация Белорусского Областного Комитета при Всероссийском Совете Крестьянских Депутатов. In: Турук Ф. Белорусское Движение. Москва: Гос. изд-во, 1921. С. 104.

³¹ Захарка В. Галоўныя момэнтны беларускага руху (урывак). *Спадчына*. 1997 (5). С. 8–9.

³² Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2010. S. 180–207.

³³ Белорусская Рада. 1917. № 8.

³⁴ Белорусская Рада. 1917. № 7–10; Езавітаў К. Першы Усебеларускі кангрэс. *Беларуская мінуўшчына*. 1993. № 1. С. 25–29.

³⁵ Сташкевич Н. Приговор революции. Крушение антисоветского движения в Белоруссии 1917–1925. Минск: Изд-во Университетское, 1985. С. 57.

³⁶ Белорусская Рада. 1917. № 12; Цвікевіч А. Краткій очерк вознікнення Беларускай народнай рэспублікі. Кіеў, 1919. С. 9–10.

³⁷ Турук Ф. Белорусское Движение. Москва, 1921. С. 106–108.

³⁸ Турук Ф. Белорусское Движение. Москва, 1921. С. 52.

³⁹ Вольная Беларусь. 09.1917.

⁴⁰ Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. S. 63.

⁴¹ Езавітаў К. Беларускай Вайсковая Цэнтральная Рада. *Крывіч*. 1924. № 1 (7). Ч. 1; 1925. № 1 (9). Ч. 2; Игнатенко И. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. Минск, 1992, С. 88.

⁴² Езавітаў К. Беларускай Войсковая Цэнтральная Рада. *Крывіч*. 1925. № 1 (9). Ч. 2.

⁴³ Приложение № 17. In: Турук Ф. Белорусское движение. Москва: Гос. изд-во, 1921. С. 109.

⁴⁴ Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 582. Воп. 2. Сп. 19. Л. 3, 8; Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2010. S. 220–238.

⁴⁵ Michaluk D. The Four Governments of the Belarusian Democratic Republic in the International Arena in 1918–1920. *Belarus and its neighbors. Historical perceptions and political constructs*. Ed. A. Łahviniec, T. Čulickaja, Warsaw: Uczelnia Łazarskiego, 2013. P. 81–94.

⁴⁶ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 45.

⁴⁷ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 46.

⁴⁸ Michaluk D. Od granicy językowej do państwowej — mapy narodowościowe Białorusi z XIX i początku XX wieku. *Беларусь і суседзі: Гістарычныя шляхі узаемадзеяння і*

ўзаемаўплывы. Ред. Р.Р. Лазько, В.А. Міхедзька, М.М. Мязга. Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, 2006. С. 66–74.

⁴⁹ Терешкович П.В. Этническая история Беларуси — XIX начала XX в. В контексте Центрально-восточной Европы. Минск: БГУ, 2004. С. 91.

⁵⁰ Терешкович П.В. Этническая история Беларуси — XIX начала XX в. В контексте Центрально-восточной Европы. Минск: БГУ, 2004. С. 91.

⁵¹ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М.К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 48.

⁵² Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 48.

⁵³ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 48.

⁵⁴ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 49.

⁵⁵ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 153.

⁵⁶ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 153.

⁵⁷ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 153–154.

⁵⁸ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 154.

⁵⁹ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 155–156.

⁶⁰ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 156.

⁶¹ Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 155–156.

⁶² Бобер М.К., Рудович С.С. Органы государственной власти и управления Советской Беларуси (1917–1920 гг.): справочник. Сост.: М. К. Бобер [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2017. С. 175.

⁶³ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 111.

⁶⁴ Игнатенко И. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. Минск: Академия Наук Беларуси, 1992. С. 171.

⁶⁵ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 111.

⁶⁶ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 113.

⁶⁷ Игнатенко И. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. Минск: Академия Наук Беларуси, 1992. С. 173.

⁶⁸ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 113.

⁶⁹ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 108–109.

⁷⁰ Игнатенко И. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. Минск: Академия Наук Беларуси, 1992. С. 177.

⁷¹ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 115–116.

⁷² Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2010. С. 393–401.

⁷³ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 20.

⁷⁴ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск: Право и экономика, 2003. С. 113–116.

⁷⁵ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 157–193.

⁷⁶ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 76–80.

⁷⁷ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 76.

⁷⁸ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 77.

⁷⁹ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 84–85.

⁸⁰ Rezolucja o połączeniu Litwy z Białorusią. In: B. Waligóra. Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918–1919 r. przez Rosję Sowiecką. Wilno: Wydaw. Zarządu Miejskiego w Wilnie, 1938. S. 175.

⁸¹ Селеменев В.Д. and others (ed.). 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы. Минск: «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь», 2005. С. 99.

REFERENCES

1. Bagiński, H. (1921). *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*. Warszawa: Warszawska Oficyna Wydawnicza Gryf [in Polish].
2. Bobjer, M.K. & Rudovich, S.S. (2017). *Organy gosudarstvennoj vlasti u upravljenuJa Sovjetskoj Bjelarusu (1917–1920 gg.)*. Минск : BjelНИИДАД [in Belarusian].
3. Bohdanovych, I.I. (2016). Respublika Bilorus':pozytsionuvannia mizh Skhodom ta Zakhodom. *Krainy postradians'koho prostoru v umovakh formuvannia baratopoliusnoro svitu: istorychni uroky ta perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats'*. (pp. 209–223). Kyiv: Derzhavna ustanova Instytut vsesvitn'oi istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Borovik, D. (1982). Pis'ma o Belorussii. Pis'mo pervoe, 1882. In *Publiqistika Belorusskih narodnikov: nelegal'nye izdanija belorusskih narodnikov, 1881–1884* (pp. 21–32). Izd-vo BGU im. V.I. Lenina [in Russian].
5. Cvikevich, A. (1919). *Kratkij ocherk' vozniknovenija Belorusskoj narodnoj respubliki*. Kiev' [in Russian].
6. C'vikjevich, A. (1993). Zapadno-russizm. Narysy z gistoryi gramadzkej mys"li w XIX i pachatku XX v. Mjensk: Navuka i tehnik [in Belarusian].
7. Ignatenko, I. (1992). *Oktjabr'skaja revoljucija i samoopredelenie Belorussii*. Minsk: Akademija Nauk Belarusi [in Russian].
8. Jezavitaw, K. (1924). BjelaruskaJa VajskovaJa Cjentral"naJa Rada. *Kryvich*, 1, 37–45 [in Belarusian].
9. Jezavitaw, K. (1925). BjelaruskaJa VajskovaJa Central"naJa Rada. *Kryvich*, 1, 80–93 [in Belarusian].
10. Jezavitaw, K. (1993). Pjershy Usjebjelaruski kangres. *BjelaruskaJa minuushchyna*, 1, 25–29 [in Belarusian].
11. Krutalevich, V. A. (2003). *Istorija Belarusi: Stanovlenie nacional'noj derzhavnosti (1917–1922 gg.)*. Minsk: Pravo i jekonomika [in Russian].
12. Łatyszonek, O. (1996). *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne [in Polish].
13. Ljawresh, L. (2018). *Gjenjeral, Jaki dajshow da Bjelarusi. ZhyccJapis KipryJana Kandratovicha*. Grodna: JurSaPrynt [in Belarusian].
14. Luckjevich, A. (2009). *Baracba za vyzvaljen"nje. Vil"nJa: Instytut bjelarusistyki*. Bjelastok: Bjelaruskaje gistorychnaje tavarystva [in Belarusian].
15. Matiash, I. (2018). Pershi bilorus'ki predstavnytstva v Ukraini (1918 r.): sproba vstanovlennia dyplomatychnykh vidnosyn mizh UNR i BNR (romantyka spodivan' i realii buttia). *Ukraina dyplomatychna*, 19, 76–95 [in Ukrainian].
16. Michaluk, D. (2006). Od granicy językowej do państwowej — mapy narodowościowe Białorusi z XIX i początku XX wieku. In R.R. Laz"ko, V.A. Mihjedz"ka, M.M. MJazga (Eds.), *Bjelarus" i susjedzi: GistorychnyJa shlJahi uzajemadzjeJanni i wzajemawplyvy* (pp. 66–74). Gomjel": Gomjel"ski dzJarzhawny univjersitet imJa F. Skaryny [in Polish].
17. Michaluk, D. (2010). *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK [in Polish].
18. Michaluk, D. (2013). The Four Governments of the Belarusian Democratic Republic in the International Arena in 1918–1920. In A. Łahviniec & T. Čulickaja (Eds.), *Belarus and its neighbors. Historical perceptions and political constructs* (pp. 81–94). Warsaw: Uczelnia Łazarskiego [in English].
19. Papakin, A. *Bilorus'ki vijs'kovi formuvannia v Ukraini. 1917–1920 rr.* https://web.archive.org/web/20210715220423/https://www.ucrianarma.org/ww_i_and_interwar/biloruski-vijskovi-formuvannia-v-ukrajini-1917-1920.html [in Ukrainian].
20. Rudovich, S. (2001). *Chas vybaru. Prabljema samavyznachennJa Bjelarusi w 1917 godzje*. Minsk: TehnologiJa [in Belarusian].
21. Selemenev, V.D. and others (Eds.) (2005). *1 janvarja 1919 goda. Vremennoe raboche-krest'janskoe sovet'skoe pravitel'stvo Belorussii. Dokumenty i materialy*. Minsk: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь [in Russian].
22. Shymov, Ya. *Podarunky vid rosijs'koho narodu. Khto i iak perekroiuvav kartu SRSR.* <https://www.radiosvoboda.org/a/30688647.html> 24 червня 2020 [in Ukrainian].
23. Skalaban, V. (1993). BjelaruskaJa SacyJal-DemakratychnaJa RabočaJa PartyJa. In *EncyklopedyJa Gistoryi Bjelarusi* (Vol. 1, p. 409). Minsk: BjelEn [in Belarusian].

24. Stashkevich, N. (1985). *Prigovor revoljucii. Krushennie antisovetskogo dvizhenija v Belarusii 1917–1925*. Minsk [in Russian].
25. Tereshkovich, P.V. (2004). *Jetnicheskaja istorija Belarusi — XIX nachala XX v. v kontekste Central'no-Vostochnoj Evropy*. Minsk: BGU [in Russian].
26. Turuk, F. (1921). *Belorysckoe Dvizhenie*. Moskva [in Russian].
27. Waligóra, B. (1938). *Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918–1919 r. przez Rosję Sowiecką*. Wilno: Wydaw. Zarządu Miejskiego w Wilnie [in Polish].
28. Zaharka, V. (1997). GalownyJa momenty bjelaruskaga ruhu (uryvak). *Spadchyna*, 5, 8–9 [in Belarusian].